

द्राक्ष बाग शेतकऱ्यांच्या समस्या

सुप्रिया शिवाजी जगताप

(संशोधन विद्यार्थिनी)

Corresponding Author- सुप्रिया शिवाजी जगताप

Email- supriyapawar573@gmail.com

शेती ही एक जीवनपद्धत आहे, एक परंपरा आहे. ज्याने शतकानुशतके आपल्या संस्कृतीला आणि शेतकऱ्यांच्या आर्थिक जीवनाला आकार दिला आहे. म्हणूनच देशाच्या आर्थिक व सामाजिक विकासाच्या धोरणात शेती केंद्रस्थानी आहे. केवळ राष्ट्रीय स्तरावर स्वावलंबन मिळवण्यासाठीच नव्हे तर घरगुती अन्नसुरक्षेसाठी आणि उत्पन्न आणि संपत्तीच्या वितरणात समानता आणण्यासाठी शेतीची जलद वाढ आवश्यक आहे. सुरुवातीला शेती फक्त उदरनिर्वाहाचे साधन होती. परंतु 20 व्या शतकाच्या सुरुवातीस भारतीयांनी व्यापारी पिके घेण्यास सुरुवात केली. ज्यात फळबागांचाही समावेश होता.

‘ द्राक्ष ’ हे मूळ अमेनियातील पीक असले तरी भारतात द्राक्ष फार दुर्गम काळापासून ओळखली जाते. १९६७-६८ मध्ये भारतात सुमारे ८००० हेक्टर क्षेत्र द्राक्ष लागवडीखाली होते. भारतात द्राक्ष उत्पन्न करण्याच्या राज्यांमध्ये महाराष्ट्र हे आघाडीचे राज्य म्हणून ओळखले जाते. तर महाराष्ट्रात नाशिक आणि सांगली जिल्हे द्राक्ष उत्पादनात प्रसिद्ध आहेत. द्राक्ष हे अत्यंत फायदेशीर पीक आहे. पण त्याला जोपासण्यासाठी ज्ञान, कौशल्य आणि अनुभव आवश्यक आहे. मोठ्या गुंतवणुकीव्यतिरिक्त बागांवर खूप वारकाईने लक्ष देणे आणि त्याची काळजी घेणे आवश्यक आहे

संशोधनाची उद्दिष्टे

- १) द्राक्ष शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचा आढावा घेणे.
- २) द्राक्ष शेतकऱ्यांच्या समस्यांचा आढावा घेणे.
- ३) द्राक्ष शेतकऱ्यांच्या समस्यांवर उपाययोजना सुचविणे.

संशोधन पद्धती

सदर संशोधन लेखासाठी द्वितीय साधन सामुग्रीचा वापर करण्यात आला आहे. कृषि अर्थशास्त्र, भारतीय अर्थव्यवस्था इत्यादि संबंधित संदर्भ ग्रंथांचा वापर करण्यात आला आहे. कृषि अर्थव्यवस्थेसंबंधित मासिके, लेख यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. त्याचबरोबर इंटरनेट , ऑनलाइन वेबसाइट तसेच वेगवेगळ्या संदर्भग्रंथांमधून संकलित केलेली आहे.

१९७२ साली जगात सुमारे ९८ लक्ष हेक्टर क्षेत्र द्राक्षाखाली होते. एकूण द्राक्ष उत्पादनाच्या ८०% उत्पादन मध्यनिर्मितीसाठी , १३% उत्पन्न खाण्यासाठी तर ७% उत्पन्न मनुका व बेदाणा निर्मितीसाठी वापरले जाते. असे असले तरी द्राक्ष बागांना अनेक नैसर्गिक व इतर समस्यांना सामोरे जावे लागते. ज्यांना तोंड देताना शेतकऱ्यांची आर्थिक

व मानसिक कुचंबणा होते. त्यामुळे द्राक्ष शेतीकडे तरुण वर्ग पाठ फिरवतो आहे. त्या समस्या पुढीलप्रमाणे मांडता येतील.

समस्या

नैसर्गिक समस्या – अवकाळी पाऊस , ढग दाटून येणे , कडक ऊन पडणे यामुळे द्राक्ष पिकांचे नुकसान होते. सरकारकडूनही नुकसान भरपाई देण्यात दिरंगाई होते. ज्यामुळे शेतकऱ्यांचे आर्थिक आणि मानसिक खच्चीकरण होते.

भांडवलाची समस्या –

द्राक्ष बागांच्या लागवडीपासून पीक घेण्यापर्यंत येणारा खर्च हा लाखात असतो. त्यामुळे लहान आणि नविन शेतकऱ्यांना तो खर्च परवडत नाही. तसेच शेतीतून येणारे उत्पन्न बेभरोश्याचे असते. त्यामुळे बँकाही कर्ज देण्यास म्हणाव्या तेवढ्या उत्सुक नसतात.

शेतकऱ्यांचे अज्ञान –

जगात दररोज नवीन प्रकारचे तंत्र विकसित होते. तसेच द्राक्ष पिकांच्या विकासास हातभार लावणारीही अनेक तंत्र विकसित झाले आहेत. पण त्या तंत्रांचे ज्ञान शेतकऱ्यांना

अवगत नसते तर काही ठिकाणी अशी तंत्रे असल्याचेही माहीत नसते. त्यामुळे द्राक्ष विकासामध्ये अडथळे निर्माण होतात.

औषधांच्या वाढत्या किमती – जगात जी सुधारित तंत्रे विकसित झाली आहेत त्यामध्ये वेगवेगळ्या रोगांवरची लगेच परिणाम दाखवणारी औषधे यांचा समावेश होते. ही औषधे रोगांवर नियंत्रण तर ठेवतातच पण उत्पन्न वाढीसाठीही फायदेशीर असतात. आणि अशी औषधे वापरणे सध्याच्या काळात गरजेचे आहे. पण या औषधांच्या किमतीही भरमसाठ असतात. मुळात त्यांच्या किमती दरवर्षी थोड्याफार फरकाने वाढतच जातात. जे खरेदी करणे सामान्य शेतकऱ्यांच्या आवाक्या बाहेर ठरते.

किमतीतील अस्थैर्य –

द्राक्ष पिकाच्या किमती या पूर्णता निसर्गाच्या चक्रावर अवलंबून असतात. पावसाचा हलकासा सडाही द्राक्षाच्या किमती तळाला घेऊन जातात. यामुळे शेतकऱ्यांमध्ये नैराश्य पसरते.

शेतकऱ्यांची फसवणूक –

शेतकऱ्यांमध्ये द्राक्ष विक्रीबाबत बरेच मागासलेपणा आढळून येतो. तसेच पुरेश्या बाजारपेठांच्या अभावामुळे शेतकऱ्यांना द्राक्ष विक्रीसाठी व्यापारी , अडते , एजंट यांसारख्या लोकांवर अवलंबून राहावे लागते. परंतु हे लोक मोठ्या बाजारपेठांमध्ये भाव पडलेत असे सांगून कमी किमतीत द्राक्ष विकत घेतात. तसेच थोड्याच दिवसात पैसे देऊ असा असा वडा करून ते फरार होतात. यामुळे शेतकऱ्यांना फार मोठ्या आर्थिक अडचणीला सामोरे जावे लागते.

सरकारचे उदासीन धोरण –

भारत सरकार द्राक्ष बागांविषयी फारसे उत्सुक दिसत नाही. द्राक्ष बागांचा वाढता विकास दर भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या विकासासाठी पूरक आहे. कारण भारतीय द्राक्षांना आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत भरपूर मागणी असल्याने परकीय चलन मिळवण्याची योग्य वहिवाट असताना भारत सरकार द्राक्ष बागांविषयी उदासीन दिसते.

वरील प्रकारच्या विविध समस्यांना तोंड देताना बरेच तरुण शेतकरी आता द्राक्ष बागांकडे पाठ फिरविताना दिसून येतायत. द्राक्ष बागांचा विकास घडवून आणणे ही काळाची गरज आहे. पण त्यासाठी या समस्यांवर योग्य उपाययोजना

योजने गरजेचे आहे. त्या खालीलप्रमाणे उपाययोजना सुचविता येतील .

द्राक्ष समस्यांवरील उपाययोजना

1) भांडवलाची व्यवस्था –

नवनिर्मित शेतकऱ्यांना तसेच कमी उत्पन्न असणाऱ्या शेतकऱ्यांना कमी दरात कर्ज उपलब्ध करून द्यावे. जेणेकरून ते नवीन बागा लागवडीसाठी प्रोत्साहित होतील .

2) नैसर्गिक आपत्तीतील नुकसान भरपाई –

नैसर्गिक आपत्तीच्यावेळी ज्या द्राक्ष शेतकऱ्यांचे आर्थिक नुकसान होते त्यांना सरकारकडून नुकसान भरपाई देण्यात यावी . जेणेकरून अशा आपत्तीला शेतकरी न घाबरता तोंड देईल आणि पुन्हा नव्या जोमाने उभा राहील.

3) शेतकऱ्यांना द्राक्षविषयी योग्य प्रशिक्षण देणे –

भारतात द्राक्ष उत्पादन घेणार्या शेतकऱ्यांचे प्रमाण जास्त असले तरी नवीन तंत्रज्ञानविषयी अज्ञान दिसून येते. त्यामुळे सरकारने वेळोवेळी कार्यशाळा घेऊन उत्पन्न कसे वाढवता येईल या विषयी शेतकऱ्यांच्या ज्ञानात भर पाडून त्यांना दर्जेदार द्राक्ष उत्पन्नासाठी तयार करावे.

4) औषधांवर सबशिडी –

द्राक्ष बागांसाठी वापरण्यात येणारी औषधे अतिशय महाग आहेत. तर अशा औषधांवर सबशिडी किंवा सवलत मिळवून द्यावी जेणेकरून शेतकऱ्यांवर खर्च करताना कर्जाचा डोंगर उभारणार नाही.

5) बाजार पेठांचा विकास –

बाजारपेठांच्या अभावामुळे शेतकऱ्यांची फसवणूक होणे तसेच मालाच्या नासधूसीमुळे आर्थिक नुकसान होते . या गोष्टी टाळण्यासाठी बाजारपेठांचा विकास करणे गरजेचे ठरते.

6) सरकारचे प्रयत्नशील धोरण –

द्राक्षबागांबाबत सरकारचे उदासीन धोरण द्राक्ष विकासाला बाधक ठरत आहे. द्राक्षांच्या किमती स्थिर ठेवणे , कमी दरात औषधे उपलब्ध करून देणे , वेळेवर नुकसान भरपाई करणे यांसारख्या गोष्टीतून सरकारने प्रयत्नशीलतेचे धोरण अवलंबून द्राक्ष बागायत शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन द्यायला हवे.

समारोप

द्राक्ष हे जगातील मुख्य फळबाग पीक आहे. भारत जगातील द्राक्ष उत्पादनातील यादीमध्ये समाविष्ट आहे. तसेच द्राक्षांना आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत चांगला वाव आहे. त्यामुळे द्राक्ष पिकाकडे जास्तीचे लक्ष देऊन त्याचे उत्पन्न वाढवून भारताची द्राक्षांच्या आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत स्वतःची नवी ओळख तयार करण्याची संधी आहे.

संदर्भग्रंथ सुची

- १) विजय कविमंडल (२०००) : कृषि अर्थशास्त्र, श्री मंगेश प्रकाशन , नागपुर.
- २) राज्यस्तरीय चर्चासत्र (२०१०): अर्थोत्कर्ष
- ३) इंगळे डी.बी. (२००९) : महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था , अरुणा प्रकाशन लातूर .